

Қ. Ғабитханұлы*

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: kayrat.g@mail.ru

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ОНОМАСТИКАЛЫҚ АТАУЛАРДЫ ЛАТЫН ГРАФИКАЛЫ ҚАЗАҚ ӘЛПБИІНДЕ ТРАНСЛИТЕРАЦИЯЛАУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Ономастикалық атауларды бір тілден екінші бір тілге аудару немесе дыбысталуы бойынша игеріп дұрыс жазу – тіл білімі, аударма жасау барысындағы өзекті мәселелерінің бірі. Себебі, ономастикалық атаулар жәй ғана тілдік бірлік, құбыстар емес, онда мемлекетаралық, ұлтаралық қарым-қатынастың дамуында өте маңызды рөл атқаратын экстроллингвистикалық факторлар (идеологиялық, тарихи, мәдени, географиялық, дүниетанымдық, әлеуметтік, тілдік қатынас) сақталған. Қазақ тілі мен қытай тілі генетикалық жағынан бірі қытай-тибет тіл тобына, енді бірі алтай тіл тобына тән болса, құрлымы жағынан қытай тілі түбір тілге, ал қазақ тілі жалғамалы тілге жатады. Оның үстіне екі тілдің жазуларында да елеулі айырмашық бар: бірі мағыналық-буындық жазуды қолданса, енді бірі дыбыстық жазуды қолданады. Орыс тілінің дыбысталу заңдылығы негізінде жасалған қазіргі қолданыстағы «Палладий транскрипциясы» қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына сәйкес келмейді. Зерттеу жұмысында қытай тіліндегі ономастикалық атауларды латын графикалы жаңа қазақ жазуымен транслитерация жасаудың жолдары мен емле-ережелері көрсетіледі.

Тірек сөздер: қазақ тілі, қытай тілі, ономастикалық атаулар, дыбыс, латын графикасы, транслитерация.

К. Ғабитханұлы*

Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
*e-mail: kayrat.g@mail.ru

СПОСОБЫ ТРАНСЛИТЕРАЦИИ КИТАЙСКИХ ОНОМАСТИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ НА ЛАТИНОГРАФИЧЕСКИЙ КАЗАХСКИЙ АЛФАВИТ

Аннотация. Перевод ономастических названий одного языка на другой или их правильное написание – одна из важнейших проблем лингвистики и перевода. Это связано с тем, что ономастические названия – не только языковые единицы, явления, но и неязыковые факторы (географические, идеологические, исторические, мировоззренческие, социальные, культурные, языковые отношения), которые играют очень важную роль в развитии отношений между государствами и народами. Казахский и китайский языки как генетически, так и типологически относятся к разным языковым группам: один относится к сино-тибетской, другой – алтайской языковой группе; типологически один относится к изолирующим языкам, другой – к агглютинативным. Более того, существуют значительные различия в правописании обоих языков: один использует семантический слог, а другой – фонетическую нотацию. «Транскрипционная система Палладия», основанная на действующих фонетических правилах русского языка, не соответствует фонетическим правилам казахского языка. В исследовании показаны способы и правила

транслитерации китайских ономастических названий на латинографический казахский алфавит.

Ключевые слова: Казахский язык, китайский язык, ономастические названия, звук, латинская графика, транслитерация.

К. Gabitkhanuly*

Ablai khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

*e-mail: kayrat.g@mail.ru

METHODS OF TRANSLITERATION OF CHINESE ONOMASTIC NAMES IN KAZAKH ALPHABET WITH LATIN GRAPHICS

Abstract. Translation of onomastic names from one language into another or their correct spelling is one of the most important problems of linguistics and translation. This is due to the fact that onomastic names are not only linguistic units, phenomena, but also non-linguistic factors (ideological, historical, cultural, geographic, social, linguistic relations), which play a very important role in the development of relations between states and peoples. The Kazakh and Chinese languages, both genetically and typologically, belong to different language groups: one belongs to the Sino-Tibetan language group, the other to the Altai language group; typologically, one refers to isolating languages, the other to agglutinative ones. Moreover, there are significant differences in the spelling of both languages: one uses a semantic syllable and the other uses phonetic notation. The "Palladium transcription system" based on the current phonetic rules of the Russian language does not correspond to the phonetic rules of the Kazakh language. The study shows the ways and rules of transliteration of Chinese onomastic names into the Kazakh alphabet with Latin graphics.

Key words: Kazakh, Chinese, onomastic names, sound, Latin graphics, transliteration.

Кіріспе

Ономастикалық атауларды қытай тілінен орыс тіліне транслитерациялауда бүгінгі күнге дейін XIX ғасырдың екінші жартысында Ресейде өмір сүрген, сондағы синологияның негізін салушыларының бірі Архимандрит Палладий жасаған – «Палладий транскирипциясы»(1) <https://cidian.ru/palladius> (дұрысы транслитерациясы) қолданылады. Қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына жат болуына қарамастан Отандық қазақ тілді басылымдарда қытай тіліндегі адам аттары, жер-су атаулары, көшелер мен мекеме атаулары т.б. бәрі де «Палладий транскирипциясы» бойынша жазылып келеді. Оның басты себебі көршіміз қытай туралы ақпараттардың бәрі орыс тілді басылымдардан аударылып, баспа-бас көшіріліп пайдаланудан болса, енді бір жағынан қазақ тіл білімінде осы тілдер бойынша арнайы зерттеулер жасалып, тиісті емле-ережелердің болмағандығынан деуге болады. Сол себепті тек қытай тіліндегі ғана емес, жалпы шетелдік ономастикалық атауларды орыс тілінің заңдылығы бойынша жазу үдерісі күні бүгінге дейін жалғасып келеді.

Материал және әдістер

Қазақ, орыс тілдері екі жүйеге жататын, дыбыстық жүйесі мүлде сәйкес келмейтін тілдер боғандықтан, орыс тіліне бейімдеп жасалған аудармалар мен транслитерация қазақ тіліне лайық келмейтіндігі түсінікті. Үш тілдің дыбыстық жүйесі мен ондағы дыбыстардың функционалды ерекшелігін салғастырып көргенімізде, оған көзіміз нақты жетті. Яғни қытай тіліндегі ономастикалық қазақ тілінің дыбыстық табиғатына сай келетін латын графикалы қазақ латын жазумен транслитерациялағанда, онымыз орыс тіліндегідей емес, түпнұсқа бойынша дыбыстауға жақын, игеріп жазуға қолайлы болып

шықты(латын графикалы қазақ латын жазуымен транслитерациялағанда, ең соңғы жариялаған 31 әріптен тұратын әліпбидің жетілдірілген жаңа нұсқасы басшылыққа алынғанын ескертеміз).

Мәселен, қытай тілінде мұрын жолды, «йүнму» деп аталатын «ng» дыбысына қазақ тілінде «ң» деген сәйкес дыбыс бола тұра, орыс тілінің дағдысы бойынша оны «нь», «н» деп таңбалап жүрміз. Мысалы: 王 иероглифінің оқылуы Wang, оны қазақша Ваң (Уаӧ) деп дәл таңбалауға болады, бірақ оны орыс тіліндегідей Вань немесе Ван деп таңбалау үрдісі бар. Сол сияқты, ежелгі қытайдың ұлы ойшылы 孔夫子(қытай латын пининде Kong fu zi)-ны қазақша Кұң фу зы латынмен Kūñ fū zu (бірінші буында қытай тіліндегі о дыбысы ұ жақын оқылады) деп оқып жазу керек еді, бірақ оны орысша Конфуций деп жазып жүрміз. Сол секілді, қытай реформаторы 邓小平(Deng xiao ping-нің) қазақшасы Дың Шау пің (Дуӧ Ғауриӧ) болу керек еді және бұл түп нұсқаға өте жақын болатын, бірақ Дэн Сяопинь деп жазу тоқтар емес. 江泽民 (Jiang Zemin) Жаң Зымін (JaӧZymin) дегенді Цзян Цзэминь деп, бұрынғы төрағасы 毛泽东(MaoZedong) қазақшасы Мау Зыдұн(Mau Zydūӧ) дегенді Мао Цзэдун деп, қазіргі төрағасы 习近平 (Xi Jinping) дұрысы Ші Жінпің (Ғі Jinpiӧ) болу керек, оны Си Цзиньпин деп жазу тағы бар. Осыған қарап-ақ орыс тіліне бейімдеп жасаған «Палладий транскрипциялау жүйесі» қазақ тілінің фонетикалық заңдылығына мүлде келмейтіндігін байқауға болады.

Әдебиетке шолу

Бүгінгі қазақ тілді бұқаралық ақпарат құралдары, орыс тіліндегі нұсқалардың сақталуын жақтайтындығына қарамастан, кейбір журналистер сеңді бұзып, дұрыс жолға түсіп келеді. Яғни ҚХР астанасы 北京(bei jing) бұрын орыс тілі бойынша Пекин деп жазып келсе, бұл күндері Бейжің(Bei jiӧ) деп айтып та, жазып та жатыр. Сол сияқты, ШҰАР-дың орталығы 乌鲁木齐 (Wulumuqi) атауын (моңғол тіліндені көрікті жайлау деген мағынаны білдіретін «Үрімжі» деген сөзден шыққан) қазір бұрынғыдай Урумчи демей, Үрімжі (ürimji) деп жазыла бастады. Демек, ендігі жерде бір-екілеген жер-су атауы ғана емес, жалпы шетелдік ономастикалық атауларды бұрынғыдай орыс тілінің заңдылығы бойынша емес, қазақ тілінің фонетикалық заңдылығына сай, түп нұсқа тілдің дыбысталуына жақындатып жазған дұрыс деп білеміз. «Қазақ жазуын латын графикасына көшіру» дегеніміз орыс тіліндегі дүниелерді еш өзгеріссіз латын таңбаларымен көшіріп бере салу емес, ең алдымен, қазақ тілінің тазалығын, тәуелсіздігін, заңдылығын сақтау болса керек. Ол үшін бізбен тығыз қарым-қатынаста болатын барлық тілдер бойынша қазақ тілінде бейімдеп жазудың (транслитерация жасау) еміле-ережелері жасалуы, бұрынғы барлары жетілдірілуі қажет деп білеміз. Зерттеу жұмысында сипаттау, салғастыру, салғастырмалы-тарихи әдістері қолданылды. Интернет қоры мен бірге «Қазіргі заман қытай тілі» (2), «Қытай энциклопедиясы. Тіл-жазу томы» (3), «Емле туралы білім» (4) т.б еңбектер пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Қытай иероглифтерінің саны 60 мыңнан асады. Иероглиф саны көп, еске сақтауға, оқуға, жазуға қиын болғандықтан, оқу-оқыту жұмыстарын жеңілдету мақсатында Қытай орталық үкіметі 1958 жылдан бастап қытай тілінің латынға негізделген дыбыстық жобасын (pinyin) енгізген. Қытай тілі дыбыстарын таңбалауда латынның жиырма алты дара әріп пен төрт қосар әріп қолданылды, яғни латын жазуы негізінде жасалған осы отыз әріппен қытай тілі дыбыс жүйесіндегі «шыңму», «йүнмуларды» айырып жазып, 413 буынды таңбалаған. Бұл қадам арқылы қытай өз ішінде қытай тілін, иероглифтерді оқып-үйренуге, жалпыластыруға үлкен қолайлылықтар жасалумен бірге, қытай тіліндегі аударуға келмейтін жер-су, адам аттарын өзге тілдердің дыбыстық ерекшеліктеріне сай жазуға мүмкіндіктер туғызды. Осы негізде әлемнің көптеген елдері қытай ономастикасын

өз тілдеріне лайықтап транслитерация жасайтын ережелерін жасады (<https://baike.baidu.com/>) 汉语拼音方案

Қытай пинин жазуында қолданылатын латын әріптері:

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn

Oo Pp Qq Rr Ss Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz

Қосар әріптер : *ZH zh, CH ch, SH sh, NG ng* (<https://zh.m.wikisource.org/>)_汉语拼音方案

Әліппедегі *V* (*ө*) таңбасы тек шетел тілдері мен диалектлерді таңбалау үшін ғана қолданылады. Қытай жазуы буындық, мағыналық жазу болып, ондағы әрбір иероглиф бір буын есептеледі. Қытай тілінің дәстүрлі талдау әдісі бойынша бір буындағы дыбыстарды «шыңму»(声母) мен «йүнму» (韵母) деп екі бөлікке бөледі. «Шыңму» дегеніміз буын басындағы дауыссыз дыбыстар. «Йүнму» – буындағы шыңмудан кейін келген бөлігі. Мысалы: *hai*(海), *gan*(甘), *zhang*(张), *qiao*(桥) деген буындардағы *h, g, zh, q* дегендер Шыңму болса, *ai, an, ang, iao* дегендер - йүнму.

Қытай әдеби тіліндегі шыңмулар саны жиырма бір. Олар: *b, p, m, f, d, t, n, l, g, k, h, j, q, x, zh, ch, sh, r, z, c, s*. Йүнмулар саны 38, олар өз ішінен жалаң йүнму, қосар йүнму және мұрын жолды йүнму болып үшке бөлінеді. Мәселен *a, o, e, i, u, ü* йүнмулары – бір ғана дауысты дыбыстан тұратын жалаң йүнмулар болса, *ai, ei, ao, ou, ia, ie, ua, uo, üe, iao, iou, uai, uei* секілді йүнмулар қосар йүнмуларға жатады. Қосар йүнму екі немесе үш дауысты дыбыстан жасалғандықтан, қосар йүнмулар деп аталған. Мұрын жолды йүнмулар: *an, ian, uan, üan, en, in, uen, ün және ang, iang, uang, eng, ing, ueng, ong, iong* (<http://xh.5156edu.com/page/z4722m7356j18994.html>)

Мұрын жолды қатарына дауысты дыбыстарға «n» және «ng» екі мұнын жолды дауыссыз дыбыстардың тіркесуінен жасалған йүнмулар жатады. Оқылуы, қазақ тіліндегі «н» және «ң» дыбыстарына сәйкес келеді.

1-кесте – Қытай тіліндегі шыңмулар, яғни буын құрайтын дауыссыз дыбыстар және олардың латын негізді қазақ әліпбиімен таңбалануы

Қытай пинин	Қазақ латын	Қытай пинин	Қазақ латын
b [p]	b	j [tɕ]	j
p [pʰ]	p	q [tɕʰ]	tɕ
m [m]	m	x [ɕ]	ɕ
f [f]	f	zh [tʂ]	ʃ
d [t]	d	ch [tʂʰ]	tʂ
t [tʰ]	t	sh [ʂ]	ʂ
n [n]	n	r [ʐ]	r
l [l]	l	z [ts]	z

g [k]	g	c [tsh]	s
k [k ^h]	k	s [s]	s
h [x]	h		

Қытай тіліндегі жартылай дауысты дыбыстар және олардың латын негізді қазақ әліпбиімен таңбалануы:

Қытай пинин	Қазақ латын
y/i [i]	i / i
w/u [u]	u
yu/ü [y]	iu / ü

2-кесте – Қытай тіліндегі жалаң йүнмулар және олардың латын негізді қазақ әліпбиімен таңбалануы

Қытай пинин	Қазақ латын	Қытай пинин	Қазақ латын
a [a]	a	i [i]	i
o [o]	o, ū	u [u]	u
e [ɤ]	y	ü [y]	ü

3-кесте – Қытай тіліндегі қосар йүнмулар және олардың латын негізді қазақ әліпбиімен таңбалануы

Қытай пинин	Қазақ латын	Қытай пинин	Қазақ латын
an [an]	an	iu [iəu]	iu
ang [aŋ]	añ	ie [iɛ]	ie
ai [ai]	ai	iong [iɔŋ]	ioñ
ao [au]	au	ua [ua]	ua
en [ən]	yn	uan [uan]	uan
eng [əŋ]	yñ	uang [uaŋ]	uañ
ei [ei]	ei	uai [uai]	uai
ou [ou]	ou, u	ui [uei]	ui
ong [oŋ]	oñ	uo [uo]	uo, o
ia [ia]	ia	ün [yn]	ün

iao [iɑu]	iao	üe [yɛ]	üe
ian [iɛn]	ian	üan [yɛn]	üan
iang [iɑŋ]	iañ	er [ɤ]	yr

Қазақ тілі мен қытай тілі генетикалық жағынан болсын, типологиялық жағынан болсын мүлде бөлек тілдер: бірі қытай-тибет тіл семьясына, енді бірі алтай тіл семьясына тән, құрлымы жағынан қытай тілі түбір тілге, ал қазақ тілі жалғамалы тілге жатады. Оның үстіне екі тілдің жазуларында да елеулі айырма бар: бірінші мағыналық-буындық жазу болса, енді бірде дыбыстық жазу. Дыбысталу жүйесінде де үлкен айырмашылық бар. Екі тілдегі осындай ерекшеліктерді ескеріп, транслитерация заңдылығын сақтай отырып, қытай тіліндегі дыбыстардың оқылу бойынша оларды латын негізді қазақ әліпбиімен төмендегідей таңбалауға болады:

1. Қытайдың латын пининіндегі (Қытай тілі дыстарының латын транскрипциясы) *zh* мен *j* әрібін қазақ латын әліпбиі бойынша бір ғана *j* (*ж*) мен, сол сияқты дыбысталуы өте жақын *ch* мен *q* әрібін *tʃ* (*ч*) мен, сол сияқты *sh* мен *x* әріптерін бір ғана *ʃ* (*ш*) мен, *c* мен *s* әрібі *s* (*с*) мен таңбалау қажет. Мысалы:

	zh/j=j	ch/q=tʃ	sh/x=ʃ	c/s=s	
	қытай				қаз. латынша қаз. кирилл
广州 Guangzhou	zh = j				Guañ ju Гуаңжу(жер аты)
长江 Changjiang	j=j	ч= tʃ			Tʃañ jiañ Чаңжиан(жер аты)
陕西 Shanxi	sh = ʃ	x=ʃ			ʃan ʃi Шанши (жер аты)
蔡畅 Cai Chang	c= s	ch= tʃ			Sai tʃañ Сай Чаң (жер аты)
四川 Sichuan	s = s	ch= tʃ			Si tʃuan Сычуан (жер аты)

2. Қытай тілі дыбыстық жазу жобасындағы жалаң йүнму (бір дауысты дыбыстан жасалған йүнму) болып келетін дара дауысты *a* дыбысын қазақ латын әліпбиі бойынша *a* мен, *o* дыбысын *o* кейде *ü* мен, *e* дыбысын *y* және *e* мен, *u* дыбысын *ü* мен, *i* дыбысын *i* және *y* мен, *ü* дыбысы *ü* және *üi*-мен таңбалауға болады. Мысалы:

	a=a	o=o/ ü	e=y	u=u	i=i/y	ü = üi	
	қытай						қаз. латынша қаз. кирилл
巴金 Ba Jin	a=a						Ba Jin БаЖін (адам аты)
渤海 Bohai	o=o						Bo hai Бохай (теңіз аты)
彭真 Peng Zhen	e=y						Puñ Jyn Пың Жын (адам аты)
十三陵 Shisanling	i=y						ʃy san liñ Шысанлиң(жер аты)
朱德 Zhu De	u= ü						Jü Dy Жу Ды (адам аты)
刘纪 Liu Ji	i=i						Liu Ji Лиу Жи (адам аты)
鲁迅 Lu Xün	ü= ü						Lu ʃün Лу Шүн (адам аты)

徐特立 Xü Teli ü=üi Şüi Ty li Шүй Тыли (адам аты)

Ескерту:

(1) қытай тілінде буын құрағанда *ng(ñ)*-ның алдына келетін *o* таңбасы *ü* болып дыбысталатындықтан сондай буындарды жазғанда *o* ны дыбысталуы бойынша *ü* деп таңбалау қажет. Басқа буындарда кездесе *o* ны *o* мен жазу қажет.

o=*o/u*

Мысалы:

<i>қытай</i>		<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
重庆	Chongqing	Tşoñ tşïñ	Чүң Чиң(жер аты)
中国	Zhongguo	Jũñ go	Жүң го(қытай)
东北	Dongbei	Dũñ bei	Дүңбей (жер аты)

(2) ашық буындағы *ü* дыбысы *üi* деп жазылады. Мысалы:

<i>қытай</i>		<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
屈原	Qü Yuan	ü= üi Tşüi Iüan	Чүй Йуан (адам аты)
徐向前	Xü Xiangqian	Şüi Şiañ tşian	Шүй Шианчиан(адам аты)
愚公	Yü Gong	Üi Gũñ	Үй Гүң (адам аты)
绿洲	Lüzhou	Lüi ju	Лүй жу(жер аты)

қытай пинин жазуында *ü* таңбасы *j, q, x* таңбаларынан кейін келгенде *ü*-ның екі нүктесі түсіріліп жазылады да, *n* дыбысына тіркесіп буын құрағанда, түсірілмей жазылады. Қазақ тілінде дыбысталуы бойынша *ü* болып жазылады.

Бітеу буындағы *ü* дыбысы *ü* мен жазылады. Мысалы:

<i>қытай</i>		<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
孙中山	Sün Zhongshan	ü= ü Sün Jũñ şan	Сүн Жүң шан (адам аты)
鲁迅	Luxün	Lũ şün	Лү шүн (адам аты)

Мұрын жолды *n, ng* екі дыбыстың соңынан тіркелуі арқылы жасалған сөздердің жазылу тәртібі:

<i>қытай</i>		<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
艾青	Ai qing	ai = ai Ai tşïñ	Ай чиң (адам аты)
北京	Beijing	ei = ei Bei jiñ	Бей жиң (қала аты)
毛泽东	Mao Zedong	ao = au Mau Zydũñ	Мау Зыдүң (адам аты)
周建人	Zhou Jianren	ou= u Ju Jianryn	Жу Жианрын (адам аты)
韩友温	Han youwen	an= an Han Iu uyn	Хан Иу уын (адам аты)
陈赓	Chen Zhen	en=yn Tşyn Jyn	Чын Жын (адам аты)
王伟	Wang Wei	ang= añ Uañ Uyi	Уаң Уый (адам аты)
耿世民	Geng Shimin	eng= eñ Gyñ Şy miñ	Гың Шы миң (адам аты)

嘉峪关 Jiayuguan	ia= ia	Jia üi guan	Жя үй гуан (жер аты)
王杰 Wang Jie	uang= uañ	Uañ Jie	Уаң Жие (адам аты)
蕉裕禄 Jiao Yulu	iao = iau	Jiau Üilu	Жиау Үйлу (адам аты)
刘胡兰 Liu Hulan	iu = iu	Liu Hu län	Лиу Ху лән (адам аты)
天津 Tianjin	ian= ian	Tian jin	Тиан жин (қала аты)
新华 xinhua	in = in	Şin hua	Шин хуа (агенттік, марка аты)
江苏 Jiangsu	iang= iañ	Jiañ su	Жяң су (жер аты)
宁夏 Ningxia	ing= iñ	Niñ şia	Ниң шиа (жер аты)
华山 Huashan	ua = ua	Hua şän	Хуа шән (жер аты)
中国 Zhongguo	o=ü	Jüñ go	Жүңго (ел аты)
淮海 Huaihai	uai= uäi	Huäi häi	Хуэй хэй (жер аты)
贵州 Güizhou	üi = üi	Güi ju	Гүй жу (жер аты)
米泉 Miqian	uan= uan	Mi tşuan	Ми чуан (жер аты)
昆明 Künming	ün = ün	Kün miñ	Күн миң (жер аты)
黄河 Huanghe	uang= uañ	Huañ hy	Хуаң хы (өзен аты)
红河 Hong he	ong= üñ	Hüñ hy	Хүң хы (өзен аты)
琼州 Qiongzhou	iong= ioñ	Tşioñ ju	Чиоң жу (жер аты)

Күрделі йүнмуларды қазақ тілінде таңбалау жолдары:

1) Күрделі йүнмулардың дыбысталу ерекшеліктеріне байланысты оларды ажырату, оқуға қолайлылық тудыру мақсатында, кейбір дыбыс таңбаларын қосып жазу дағдысы бар. Күрделі буындардағы *in* тіркесі *yin* болып; *ing* тіркесі *ying* болып; *ui (uei)* тіркесі *wei* болып; *un (uen)* тіркесі *wen* болып; *üe* тіркесі *yüe* болып дыбысталып, жеке буын құраған.

in= yin	ing= ying	üi = wei	ün= yün
ui(uei) = wei	un(uen) = wen	ün= yüe	ie=ye

Бұл буындарды қазақ тілінде де дыбысталуы бойынша жазу қажет.

2) Қытай тілі дыбыстық жазу жобасындағы *ao*, *iao* күрделі буындардағы **o** таңбасы **u** дыбысына жақын дыбысталатындықтан, *u*-мен жазу қажет.

қытай		қаз.латынша	қаз.кирилше
赵明 zhaο Ming	ao= au	Jau Miñ	Жау Миң (адам аты)
彪宏骏 Biao Hong jün	iao= iau	Biau Huñ jün	Биау Хуң жүн (адам аты)

3) қытай тілі пинин жазуындағы *w*, *wu* таңбалары қазақ тілінде *u* (*y*)мен; *y* (*u*), *yi* (*ui*) таңбалары *i* (*u*)мен жазылады. Мысалы:

қытай		қаз.латынша	қаз.кирилше
-------	--	-------------	-------------

武汉Wuhan	wu = u	U han	У хан (жер аты)
王杰Wang Jie	w = u	Uañ Jie	Уаң Жие (адам аты)
陈毅Chen Yi	yi = i	Tşyn I	Чын И (адам аты)
杨勇Yang Yong	y = i	Iañ Iuñ	Яң Иуң (адам аты)

Қытайға тән халықараға танымал тауар белгілері мен бренд маркалардың жазылу тәртібі:

Қытайдың халықараға танымал тауар белгілері мен бренд маркалары қытайдың латын пинин жазуының таңбалануы бойынша түп нұсқа сақталып жазылады. Мысалы:

华为HUA WEI	小米XIAO MI
上海双妹SHANG HAI VIVE	李宁LI NING
红旗HONG QI	

Қытай кісі аттарының жазылу тәртібі:

Қытай кісі аттарының бас буыны, көбінесе тегі (фамилия) болатындықтан бөлек, бас әріпен жазылады. Тегінен кейін келген атыда бас әріпен басталады. Мысалы:

<i>қытай</i>	<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
邓小平Deng Xiao ping	Dyñ Şau piñ	Дың Шау пиң
汪东兴 Wang Dong xing	Uañ Duñ şiñ	Уаң Дуң шин
李鹏 Lei Peng	Lyı Pyñ	Лый Пың
李小龙 Li Xiao long	Li Şiau luñ	Ли Шиау луң

Ескерту:

Тегі жазылмайтын қалам аттары да (лақап аттары) бас әріппен бас әріппен жазылады. Мысалы:

<i>қытай</i>	<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
鲁迅Luxün	Luxün	Лу шүн,
李白 Libai	Libai	Ли Бай.
矛盾 Mao dūn	Mau dūn	Мау дүн.

Кейде кісі есімдеріндегі тек(фамилия)екі буынды болып келеді. Ондай жағдайда тегінің алғашқы буынындағы бірінші тұрған әріп бас әріппен жазылады да екінші буыны кіші әріппен жазыла береді. Тегінен кейін келген атыда бас әріппен басталып жазылады. Мысалы:

<i>қытай</i>	<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>
司马迁Si ma Qian	Si ma Tşian	Сы ма Чиан,
欧阳海Ou yang Hai	Ou iañ Hai	Оу яң Хай
上官民Shang guan Min	Şañ guan Min	Шаң гуан Мин

上官晓月Shang guan Xiao yüe Şaň guan Şia iüe Шаң гуан Шиау йүе

Қытай тілінен енген сөздер мен жер-су, адам аттарын жазғанда кейде буын шатастығы туылатын орындарға сызықша қойылады. Олай болмағанда білмеген адам буынды басқаша айырып, дұрыс оқымауы мүмкін. Мысалы:

<i>қытай</i>	<i>қаз.латынша</i>	<i>қаз.кирилше</i>		
延安Yan'an	Ian-an	Ян-ан(жер аты)	Yanan	я-нан(дұрыс емес)
张额Zhang'e	Jang-y	Жаң-ы (жер аты)	Zhange	жаң-гы(дұрыс емес)
西安Xi'an	Xi-an	Ши-ан(жер аты)	Xian	шиан (дұрыс емес)

Қытай тілінде бір иероглиф бір буын есептелетіндіктен буынға айыру мен транслитерация жасау барысында мұқият болған жөн. Сақталған қиын түйіндерді өзге тілдер сияқты тіліміздің табиғатына сай ереже жасап шешуге болады. Қытай жалқы есімдерін латын графикалы қазақ жазуымен жазған кезде оларды буынға айырып жазған орынды деп қараймыз. Қытайда жарық көрген, қытай сөздерін төтежазумен таңбалау үшін жазылған емле-ережеде “дыбыстау дағдымыз бен жазу жүйелерінде ірі айырма болғандықтан, кейбір маселелерді түбеселі шешіп кету де қиын” деп жазады (Еміле туралы білім, 1989: 101-106)

Қортынды

Жер-су, адам аттары сол елдің өзіне тән тарихи, мәдени және этнографиялық ерекшеліктерін көрсетеді. Оларды дұрыс аудару - аудару процесінің өзекті мәселелерінің бірі. Этносаралық қарым-қатынастың дамуына байланысты аударманың рөлі өсуде, қытай тіліндегі әрбір буын кейде жеке дара сөз болып, бірдей дыбысталып, бірақ жазылуы әртүрлі болуы, иероглиф санының көптігі аударма процессін қиындатады. Дыбыстау табиғаты мен жүйесі мүлде басқа тілдер болғандықтан қытай тіліндегі дыбыстарды қазақ латын әліпбиімен дәлме дәл транскрипциялау мүмкін де емес. Дегенмен көріп ортырғанымыздай Қазақ латын графикасымен транслитерациялағанда көптеген ономастикалық атаулар тұлғалық жағынан болсын, дыбсталу жағынан болсын түп нұсқа тілге біршама жақын келеді. Сондықтан ономастикалық атаулар мен кірме сөздерді жазғанда, оларды бұрынғы жазу дағдысы яғни орыс тіліндегі дыбысталу заңдылығы бойынша емес, түп нұсқа тілдің дыбысталуы заңдылығына негізделіп, оны қазақ тілінің дыбыстық табиғатына сай бейімдеп жазуымыз қажет. Латын графикалы қазақ жазуына көшу барысында ескерлуі тиіс маңызды түйіндердің бірі осы.

4-кесте – Қытай тіліндегі буындарды қазақ латын графикасында транслитерациялау жобасы

Қытай pinyin	Орыс палладий транскрипциясы		Қазақ латын
А			
a - a - a	ai - ай - ai	an - ань - an	ang - ан-аӧ
ao - ao – au			
В			
ba - ба- ba	bai-бай- bai	ban-бань- ban	bang-бан- baӧ

bao-бао - bau	bei-бэй- bei	ben-бэнь -byn	beng-бэн - byñ
bi -би- bi	bian- бянь- bian	biao - бяо- biau	bie - бе- bie
bin -бинь- bin	bing - бин- biñ	bo - бо- bo	bu - бу- bu
С			
ca - ца - sa	cai - цай- sai	can - цань- sān	cang - цан- sañ
cao - цао- sau	ce - цэ- sy	cen - цэнь - syn	ceng - цэн- syñ
cha - ча- tşa	chai - чай-tşai	chan-чань- tşan	chang - чан- tşañ
chao - чао- tşau	che - чэ-tşy	chen-чэнь- tşyn	cheng - чэн-tşyñ
chi - чи-tşi	chong -чун - tşuñ	chou - чоу- tşou	chu - чу- tşu
chua - чуа-tşua	chuai -чуай- tşui	chuan-чуань- tşuan	chuang -чуан- tşuañ
chui - чуй- tşui	chun- чунь- tşun	chuo - чо- tşuo	ci - цы -si
cong - цун- suñ	cou - цоу- sou	cu - цу- su	cuan - цуань- suan
cüi - цуй- süi	cün - цунь- sün	cuo - цо-suo	
D			
da - да- da	dai - дай- dai	dan - дань- dan	dang - дан- dañ
dao - дао- dau	de - дэ- dy	dei - дэй- dei	den - дэнь- dyn
deng - дэн- dyñ	dí - ди- di	dia - дя-dia	dian - дянь- dian
diang -дян- diañ	diao - дяо- diau	die - де- die	ding - дин- diñ
diu – дю - diu	dong - дун- dūñ	dou - доу- dou	du - ду- du
duan-дуань- duan	düi - дуй- düi	dün - дунь- dün	duo - дуо- duo
E			
e - э- e/y	ei -эй- ei	en - энь- yn	eng - эн- yñ
er - эр- yr			

F			
fa - фа- pa	fan - фань- fan	fang - фан- fañ	fei - фэй- fei
fen - фэнь- fyn	feng - фэн - fyñ	fiao - фяо- fiaü	fo - фо- fo
fou - фой- fou	fu - фу-фу- fu		
G			
ga - га-га- ga	gai - гай- gai	gan - гань- gan	gang - ган- gañ
gao - гао- gau	ge - гэ- gy	gei - гэй- gyi	gen - гэн- gyn
geng - гэн- gyñ	go - го- go	gong - гун- gũñ	gou - гоу- gou
gu - гу- gu	gua - гуа- gua	guai - гуай- guai	guan - гуань- guan
guang- гуан- guañ	güi - гуй- güi	gün - гунь- gũn	guo - го- guo
H			
ha - ха- ha	hai - хай- hai	han - хань- han	hang - хан- hañ
hao - хао- hau	he - хэ- hy	hei - хэй- hei	hen - хэн- hyn
heng - хэн- hyñ	hun - хм-хм- hm	hung - хнг- huñ	hong - хун- hũñ
hou - хой- hou	hu - ху- hu	hua - хуа- hua	huai - хуай- huai
huan- хуань- huan	huang- хуань- huañ	hüi - хуэй- hüi	hün - хунь- hũn
huo - хо- huo			
J			
ji - цзи- джи- dji	jia - цзя- jia	jian - цзянь- jian	jiang - цзян- jiañ
jiao - цзяо - jiau	jie - цзе- jie	jin - цзинь- jin	jing - цзин- jiñ
jiong - цзюнь- jioñ	jiu - цзю- jiu	jü - цзюй- jü	jüan – цзюань- jüan
jüe - цзюе- jüe	jun - цзюнь- jün		
K			
ka - ка- ka	kai - кай- kai	kan - кань- kan	kang - кан- kañ

		kan	
као - као- kau	ke - кэ- ky	kei - кэй- kei	ken - кэнь-кун
keng - кэн- куñ	kong - кун- kūñ	kou - коу- kou	ku - ку- ku
kua - куа- kua	kuai - куай- kuai	kuan-куань- kuan	kuang - куан- куаñ
küi - куй- küi	kün - кунь- kün	kuo - ко- kou	
L			
ла - ла- la	lai - лай- lai	lan - лань- lan	lang - лан- lañ
лао - лао- lau	le - лэ- ly	lei - лэй- lei	leng - лен- luñ
ли - ли- li	lia - ля- lia	lian - лян- lian	liang - лян- liañ
liao - ляо- liao	lie - ле- lie	lin - линь- lin	ling - лин- liñ
liu - лю- liu	lo - ло- lo	long - лун- lūñ	lou - лоу- lou
lu - лу- lu	lü - луй- lüi	luan - луань- luan	lüe - люэ- lüe
lün - лунь- lün	lou - ло- lou		
M			
m - м- m	ma - ма- ma	mai - май- mai	man - мань- man
mang - ман- mañ	mao - мао- mau	me - мэ- my	mei - мэй- mei
men - мэнь- mun	meng - мэнь- muñ	mi - ми- mi	mian - мянь- mian
miao - мяо- miau	mie - ме- mie	min - минь- min	ming - мин- miñ
miu - мяо- miu	mm - мм- mm	mo - мо- mo	mu - му- mu
mu - му- mu			
N			
n - н- n	na - на- na	nai - най- nai	nan - нань- nan
nang - нан- nañ	nao - нао- nau	ne - нэ- ny	nei - ней- nei
nen - нень- nун	neng - нен- nyñ	ng - нг- ñ	ni - ни- ni
nia - ня- nia	nian - нянь- nian	niang - нян- niañ	niao - няо- niao
nie - не- nie	nin - нинь- nin	ning - нин- niñ	niu - ню- niu

nong - нун-пунь	nou - ноу-пou	nu - ну-пу	nu(nü) - нюй-нүй
nüan - нуань- nüan	nüe - нюэ- nüe	nuo - но- пуo	
О			
o - o-o	ou - оу-ou		
Р			
pa - па-ра	pai - пай-pai	pan - пань-pan	rang – пан-раñ
paо - пао-раu	pei - пэй-pei	pen - пэнь- руn	peng - пэн-руñ
pi - пи-пи	pian - пянь- pian	piao - пяo- piau	pie - пе-ре
pin - пинь-pin	ping - пин-пиñ	po - по- ро	rou - поу-rou
pu - пу-пу			
Q			
qi - ци-t̂si-	qia - ця-t̂sia	qian - цянь- t̂sian	qiang - цян- t̂siañ
qiao - цяo- t̂siau	qie - це- t̂sie	qin - цинь- t̂sin	qing - цин- t̂siñ
qiong- цюн- t̂sioñ	qiu - цю- t̂siu	qü - цюй- t̂süi	qüan - цюань- t̂süan
qüe - цюэ- - t̂süe	qün - цюнь- t̂sün		
R			
ran - жань- jan	rang - жан- rañ	rao - жао- ray	re - жэ -ry
ren - жэнь- руn	reng - жэн-руñ	ri - жи-ry	rong - жун-rüñ
rou - жоу-rou	ru - жу-ру	gua - жуа- гуa	guan - жуань- guan
rüi - жуй-rüi	rün - жунь- rün	guo - жо-гуo	
S			
sa - са-sa	sai - сай-sai	san - сань-san	sang - сан-sañ
sao - саo-sau	se - сэ-sy	sen - сэнь-syn	seng - сен-syñ
sha - ша-ša	shai - шай-šai	shan - шань- šan	shang - шан-šañ
shao - шаo-šau	she - шэ-šy	shei - шэй-šei	shen - шень-šyn
sheng - шен-	shi - ши-šy	shou - шоу-	shu - шу-šy

şyñ		şou	
shua - шуа-şua	shuai - шуай-şuai	shuan-шуань-şuan	shuang - шуан-şuañ
shui - шуй-şui	shun - шунь-şun	shuo - шуо-şuan	si - сы-sy
song - сун-sūñ	sou - соу-sou	su - су-su	süan - суань-süan
süi - суй-süi	sun - сунь-sün	suo - суо-suo	
Т			
ta - та-ta	tai - тай-tai	tan - тань-tan	tang - тан-tañ
tao - тао-tau	te - тэ-ty	teng - тен-туñ	ti - ти-ti
tian - тянь-tian	tiao - тяо-tiau	tie - те-tie	ting - тин-tiñ
tong - тун-tūñ	tou - тоу-tou	tu - ту-tu	tuan - туань-tuan
tüi - туй-tüi	tün - тунь-tün	tuo - туо-tuo	
U(w)			
ua - ва-ua	uai - вай-uai	uan - вань-uan	uang - ван-uañ
uei - вэй-uei	uen - вэнь-уен уун	ueng - вэн-уун	uo - во-uo
u - у-u			
X			
xi - си-şi	xia - ся-şia	xian - сянь-şian	xiang - сян-şiañ
xiao - сяо-şiau	xie - се-şie	xin - синь-şin	xing - син-şiañ
xiong - сюн-şioñ	xiu - сю-şiu	xü - сүй-şü	xüan - сюань-şüan
xüe - сюэ-şüe	xün - сунь-şün		
Y			
ya - я-ia	yai - яй-iai	yan - янь-ian	yang - ян-iañ
yao - яо-iauo	ye - е-ie	yi - и-i	yin - инь-in
ying - ин-iñ	yo - ё-io	yong - юн-iüñ	you - ю-iou
yü - юй-üi	yüan - юань-iüan	yüe - юэ-iüe	yün - юнь-iün
Z			
za - ца-za	zai - цай-zai	zan - цань-zan	zang - цан-zañ

zao - цзao-zau	ze - цзэ-zy	zei - цзэй-zei	zen - цзэнь-zyn
zeng - цзэн-zyñ	zha - чжа-ja	zhai - чжай-jai	zhan - чжань-jan
zhang - чжан-jañ	zhao - чжао-jau	zhe - чжэ-ju	zhei - чжэй-juì
zhen - чжэнь-jyn	zheng - чжэн-juñ	zhi - чжи-ji	zhong - чжун-jūñ
zhou - чжоу-jou	zhu - чжу-ju	zhua - чжуа-jua	zhuai - чжуай-juai
zhuān-чжуань-juan	zhuang - чжуан-juañ	zhūi - чжуй-juì	zhūn - чжунь-jūn
zhuo - чжо-juo	zi - цзы-zy	zong - цзун-zuñ	zou - цзоу-zou
zu - цзу-zu	zuan- цзуань-zuan	zui - цзуй-zui	zūn - цзунь-zūn
zuo - цзо-zuo			

Жоғарыда біз көпшіліктің талқысына салу үшін, қытай тіліндегі буындарды қазақ латын графикасында(соңғы үлгі бойынша) транслитерациялау жобасын ұсындық. Салғастырып көру үшін, соған параллел етіп, бұрын орыстарда (сонымен бізде де) қолданылып келген Палладий транслитерациясын қоса беріп отырмыз.

Әдебиеттер

<https://cidian.ru/palladius>

现代汉语. 黄伯荣, 廖序东著, 高等教育出版社, 2017年。

中国大百科全书. 语言文字, 中国大百科全书出版社1988年157-158页。

Емле туралы білім. Шынжаң халық баспасы, Үрімжі, 1989ж. 93-100 бб

<https://baike.baidu.com/> 汉语拼音方案

<http://xh.5156edu.com/page/z4722m7356j18994.html>

Емле туралы білім. Шынжаң халық баспасы, Үрімжі, 1989ж. 101-106 бб

References

<https://cidian.ru/palladius>

Xiandaihanyu.Huangborong, Liaoxudong, gaodengjiaoyuchubanshi, 2017nian. [in Chinese]

Zhong guo da bai ke quan shu.yu yan wen zi. Zhong guo da bai ke shu chu ban she, 1988, 157-158 pp. [in Chinese]

Emile turaly bilim. –Ürimji, 1989, pp. 93-100 pp. (in Kazakh)

<https://baike.baidu.com/> han yu pin yin fang an

<https://zh.m.wikisource.org/> han yu pin yin fang an

<http://xh.5156edu.com/page/z4722m7356j18994.html>

Emile turaly bilim. –Ürimji, 1989, pp. 101-106 pp. (in Kazakh)